

فصلنامه بین المللی قانون یار

License Number: 78864 Article Cod: Y7SH26A1565 ISSN-P: 2538-3701

رویکرد تحلیلی و تفسیری رای ماهوی و شکلی دیوان بین المللی دادگستری در قضیه توقیف اموال (جمهوری اسلامی ایران و ایالات متحده آمریکا) در حقوق بین الملل

(تاریخ دریافت ۱۴۰۱/۱۲/۱۵، تاریخ تصویب ۱۴۰۲/۰۳/۱۸)

شراره زبر دست

چکیده

در این دعوا میان ایالات متحده و جمهوری اسلامی ایران به گزارش برخی از خبر گذاری ها حدودا هفت سال به طول انجامید، اما طبق منشور سازمان ملل متحد و به دلیل بهم نخوردن صلح و امنیت بین المللی باید از طرق مسالمت آمیز اختلاف بین کشورها اعم از حقوقی و سیاسی حل و فصل گردد. که در میان دعوای بر سر توقیف اموال ایران این پرونده طبق عهدنامه مودت و دوستی بین ایران و آمریکا توافق شده است که در صورت بروز اختلاف به دیوان بین المللی دادگستری مراجع شود. دیوان ابتدا صلاحیت شکلی خود را بررسی نموده و سپس با ادله و مدارک و تعهداتی که مابین این دو دول هست از نظر ماهوی به رسیدگی و در نتیجه حکم نهایی خود را صادر نماید و این دیوان بین المللی دادگستری صرفا به اختلافات حقوقی مابین این دو دولت که از قبل با اعلام رضایت بر طبق حقوق بین الملل صادر شده است، رفع تکلیف ننماید. در این کیس هر دو هم خواهان و هم خوانده دادخواست دادند اما دیوان به این موارد رسیدگی و رای را صادر نموده است " ایراد عدم شمول مفاد بانک مرکزی ؛ ایراد عدم استماع دعوا ؛ ایراد عدم شمول مفاد عهدنامه مودت و دوستی ؛ ایراد مصونیت دولتی و " و در این مقاله با بررسی تک به تک این ایرادها و پذیرش یا رد آنها دیوان حکم خود را صادر مینماید.

واژگان کلیدی: دیوان بین المللی دادگستری، تفسیر و تحلیل رای، صلاحیت، توقیف اموال، ایران و ایالات متحده آمریکا

بخش اول: مقدمه

طی چند روز گذشته به گزارش چندین مرکز خبری در مورخ ۱۰ فروردین ماه سال ۱۴۰۲ دیوان بین المللی دادگستری (دادگاه لاهه) بعد از گذشت مدت ۷ سال حکم نهایی خود را در رابطه با پرونده شکایت ایران از آمریکا و هم چنین دولت واشنگتن نیز به نقص چندین مورد از تعهدات (عهدنامه مودت و روابط اقتصادی و کنسولی) صادر نمود.

این دعوا که در تاریخ ۲۵ خرداد ماه ۱۳۹۵ توسط دولت جمهوری اسلامی ایران با تقدیم دادخواستی به دیوان بین المللی دادگستری در رابطه با اقدامات ایالات متحده در مورد ضبط و مصادره حدوداً ۲ میلیارد دلار از اموال بانک مرکزی و اموال سایر شرکتها و موسسات ایرانی شروع شد و پس از اثبات صلاحیت شکلی نوبت به رسیدگی ماهوی بین طرفین است. این مسایل حقوق بین الملل را نمیتوان به مسایل در رسیدگی حقوق داخلی دانست: ابتدا باید بیان نمود که آیا دادگاه هایی که به این اختلاف یا دعوا رسیدگی می نماید صالح است یا خیر؟

به این ترتیب در حقوق بین الملل نیز باید احراز شود که آیا دیوان بین المللی دادگستری دارای صلاحیت شکلی است؟

دیوان می تواند بین دعوایی جمهوری اسلامی ایران و ایالات متحده آمریکا ورود پیدا کند و سپس به رسیدگی ماهوی می پردازد و بعد نیز در حین صدور رای اینکه محکوم به پرداخت غرامت می کند یا خیر و اینکه برای اجرای رای چه نکاتی را در نظر می گیرد در این پژوهش مورد بررسی واقع میشود.

بخش دوم: صلاحیت شکلی دیوان بین المللی دادگستری

اگر بخواهیم بین دوتا کشور به بحث رسیدگی پردازیم ابتدا باید صلاحیت شکلی دیوان بین المللی دادگستری را احراز نماییم، رسیدگی بین الملل که چه سیاسی و چه حقوقی باشد ابتدا به رضایت دولت است؛ یعنی دولت ها مبنی بر اینکه ارجاع به روش های حقوقی و سیاسی بخواهد انجام بشود؛ حتماً باید اعلام رضایت شود یعنی بر خلاف رسیدگی های داخلی در رسیدگی های بین المللی باید رضایت هر دو کشور باشد.

در رسیدگی های داخلی رضایت خوانده دعوا و رضایت متشاکی برای اینکه دادخواست علیه آن مطرح شود لازم نیست در حالیکه در حقوق بین الملل برای شکایت نمودن دوتا کشور و یا از یک دیگر باید عمل رضایت وجود داشته باشد چون حقوق بین الملل مبتنی بر اراده دولتها است و یک حقوق پوزیتیویستی میباشد.

اگر کشور ایران در این پرونده به عنوان خواهان دعوا و کشور ایالات متحده به عنوان خوانده دعوا باید هر دو اعلام رضایت نمایند، رضایت خود را اعلام ؛ و قبل از رسیدگی ماهوی شروع بشود باید رسیدگی شکلی انجام شود که دیوان باید ببیند که آیا به آن رضایت دادند (این اعلام رضایت میتواند "قبل از ورود دعوا، بعد از ورود دعوا" رخ دهد.

کشورها به سه صورت رضایت می دهند به دیوان بین المللی دادگستری که وارد رسیدگی شود:

الف) یک دولت یا کشور قبل از بروز اختلاف به صورت یک جانبه اعلامیه پذیرش صلاحیت دیوان صادر کرده، صلاحیت دیوان را صادر کرده سایر کشورها مورد پذیرش قرار می دهند.

عمل حقوقی یک جانبه همان اثر و اعتبار حقوقی را دارد که یک معاهده دارد فقط اینبار دولت یا کشور به صورت یکجانبه اعلامیه تفسیری در مورد پذیرش صلاحیت دیوان قبل از ورود اختلاف صادر می نماید.

ما عمل حقوقی دو جانبه نیز داریم که بهتر میباشد در اینجا مورد بحث مقاله ما نمیشود. ب) یک اعلامیه ای صادر می کنند که اگر بدون قید و شرط باشد در برابر هر دولت دیگر که چنین اعلامیه ای در صورت بروز اختلاف و بعد از بروز اختلاف دولت توافق کنند و می توانند اختلافات خود را به دیوان ارجاع دهند ؛ اختلافات بین ایران و امارات متحده عربی میتوانند از این نوع باشند، و ایران و امارات میتوانند توافق کنند که با اختلافات خود را به طرق مسالمت آمیز حل کنند (بند ۳ ماده ۲ منشور سازمان ملل متحد)

ج) معاهده ای بین دولت ها از قبل وجود داشته که در صورت بروز اختلاف به معاهده موجود اشاره میشود (عهد نامه مودت و دوستی بین ایران و ایالات متحده امریکا)

اگر یکی از این سه حالت رخ دهد که میتوان دیوان وارد رسیدگی بشود و به اختلافات مندرج پایان بخشد.

برفرض مثال میتوان این گونه بیان نمود که:

الف) در این پرونده مطروحه میان جمهوری اسلامی ایران و ایالات متحده آمریکا که طرح دعوا شده است؛ ابتدا دیوان بین المللی دادگستری در این دعوا (دفاع مشروع با تاکید بر قضیه سکوهاي نفتي) خواهان دولت جمهوری اسلامی ایران و خوانده ایالات متحده آمریکا؛ پس باید هر دوی این دولت ها اعلام رضایت نمایند.

ب) در پرونده عهدنامه مودت و دوستی بین ایران و ایالات متحده خواهان و خوانده برای رفع اختلاف صلاحیت دیوان را هر دو به موجب عهدنامه پذیرفتند.

ج) در پرونده سفارت ایالات متحده آمریکا واقع در ایران هر دوی این کشورها اعلام رضایت نمودند.

اما شاید این سوال ذهن مخاطبان را به خود درگیر سازد:

آیا در قضیه ای هست که کشورها به دیوان رضایت نداده باشند و دیوان صلاحیت رسیدگی ندارد؟

در زمان قاجار ایران دارای سه جزیره ابوموسی و تنب بزرگ؛ تنب کوچک بود که به دلایلی این سه جزیره در گرو انگلستان واقع گشت و با تغییر حکومت این سه جزیره از دسترس انگلستان خارج گشت؛ امارات متحده عربی سالیان سال این سه جزیره را مورد اشغال قرار داده است و صدام بیان می نماید که این سه جزیره را ایران اشغال نموده در صورتی که ایران فقط عمل باز تصرف را انجام داده است.

امارات علیه ایران نمیتواند شکایت کند چونکه مبنای رضایتی از قبل وجود نداشته است و امارات نمیتواند از ایران شکایت کنند مگر اینکه ایران رضایت داشته باشد؛ و میتوان بیان کرد یکی از دلایلی که صدام حسین جنگ تحمیلی را راه انداخت علاوه بر خط مرزی تالوگ به نظر می رسد که این باشد.

و باید برای رفع یک اختلاف هر دو دول رضایت خود را اعلام کنند یا بعد از بروز اختلاف ارجاع به دیوان بین المللی دادگستری شود.

البته که کشورها طبق بند ۱ ماده ۳۳ منشور سازمان ملل متحد:

"کشورها وظیفه دارند که اختلافات خود را به طرق مسالمت آمیزی که در این ماده آمده است حل و فصل نمایند: مذاکره؛ میانجیگری؛ سازش؛ صلح؛ کنواسیون تحقیق؛ داوری؛ دیوان بین المللی دادگستری"

البته نیز این نکته ناگفته نماند که طبق ماده ۳۴ منشور سازمان ملل متحد:

"هر عضو سازمان ملل متحد میتواند توجه شورای امنیت یا مجمع عمومی را به هر اختلاف یا وضعیتی که احتمال دارد صلح و امنیت بین المللی را به خطر بیندازد جلب نماید"

صلاحیت ماهوی دیوان بین المللی دادگستری:

دیوان ابتدا به بررسی صلاحیت شکلی خود می پردازد و پس از اینکه صلاحیت شکلی خود احراز شد وارد رسیدگی ماهوی خواهد شد.

در این پرونده مطروحه با توجه به عهدنامه مودت و دوستی بین ایران و امریکا؛ هر دو رضایت دادند که در صورت بروز اختلافات مندرجه به دیوان بین المللی دادگستری را صالح به بررسی و رسیدگی نمایند.

باید این گونه بیان نماییم که با توجه به ماده ۳۳ منشور هیچ گونه ایرادی نیست که اختلافات مندرج مابین کشورها میتواند به دیوان رجوع شود.

ابتدا کشورها لولیح خود و اسناد و توافقاتی که مابین آنها شده است را به دیوان ارجا می نمایند مثل رسیدگی های داخلی؛ در این پرونده که در ۲۴ بهمن سال ۱۳۹۷ برابر (۱۳ فوریه ۲۰۱۹) رای مقدماتی خود را صادر نمود و در نتیجه در ۱۰ فروردین ۱۴۰۲ حکم نهایی خود را داد.

دیوان در خصوص ادعا و ایرادهایی که امریکا در نظر دارد این گونه بیان نمود که:

درباره صلاحیت و عدم قابلیت استماع دعوا و مبتنی بر استثنای عدم اعمال عهدنامه مودت (در ماده ۲۰ عهدنامه) و هم چنین ایراد عدم حمایت عهدنامه مودت از مصونیت دولت و مقرر نمود که ایراد عدم شمول حمایت مقرر در عهدنامه نسبت به بانک مرکزی (که آنرا به نوعی شرکت تلقی کرده) و ایراد عدم پاکدستی خواهان (که در این پرونده منظور کشور جمهوری اسلامی ایران) میباشد و هم چنین ایراد سو استفاده از روند دادرسی به نوعی آمریکاطی دادخواست و لوایح حدودا ۵ ایراد را مطرح نموده است.

اما دیوان چون یک نهاد مهم در حل و فصل اختلافات حقوقی مابین کشورها میباشد و هدف غایی آن حفظ نظم و صلح و امنیت بین المللی در سراسر جهان میباشد با دقت به استدلال هایی که طرفین اختلاف در دادخواست های خود بیان مینمایند را بررسی و با تحلیل و انطباق قاعده بر واقعه رای خود را صادر مینماید.

• تطبیق واقعه بر قاعده

از آنجایی که دیوان یک نهاد صلاحیتی مهم در خصوص حل و فصل اختلافات میباشد کار دیوان همانطور که در رای های آن قابل مشاهده میباشد دگماتیک است ؛ یعنی تطبیق واقعه مورد نظر بر قاعده (واقعه: اون اختلافاتی را بیان مینماید که رخ داده است) و (قاعده: قوانین و مقررات بین المللی را بیان مینماید که در چهارچوب آن به بررسی اختلاف می پردازند). دیوان بین المللی دادگستری میتواند به کار کمیسیون حقوق بین الملل ؛ قوانین و مقررات مندرج در حقوق بین الملل ؛ معاهده ها به صورت عرفی و تصریحی و آن رای خود را صادر نمایند.

رای دیوان در خصوص قضیه توقیف اموال میان (ایران و ایالات متحده آمریکا) :
دیوان از مابین ایرادهای مطروح (ایراد عدم شمول عهدنامه مودت نسبت به مصونیت دولت) را مورد پذیرش قرار داد و (هم چنین ایراد عدم شمول مفاد بانک مرکزی) را نیز مورد پذیرش قرار داد و رسیدگی نیز خواهد نمود.

اما (ایراد عدم استماع دعوا) را رد کرد به این دلیل که دو دول قبل از بروز اختلاف به دیوان بین المللی دادگستری اجازه رسیدگی و صدور حکم را دادند و در نتیجه طبق رضایتی که از قبل دولت ایران به عنوان خواهان و دولت آمریکا به عنوان خوانده داده اند رسیدگی میشود.
اما از آنجایی که دیوان بین المللی دادگستری به اختلافات حقوقی میپردازد و صرفا آنها را مورد بررسی خود قرار می دهد در قضیه معروف به (پتر سون) که در مورخ (۲۳ اکتبر سال ۱۹۸۳ میلادی) مطرح گشته ؛

شرح این واقعه بر این اساس میباشد که:

یک کامیون حامل ۱۹ تن مواد منفجره با ورود به مقر تفنگداران نیروی دریایی ایالات متحده آمریکا در لبنان و سبب کشته شدن ۲۴۱ تبعه مقیم آمریکا شد و آمریکا ادعاهایی در این

خصوص مطرح مینماید که کشور ایران به عنوان حامی بوده است و بدین سان موجبات کافی را برای شکایت خانواده ها و باز ماندگان فراهم نمود که از کشور ایران شکایت نمایند و بر این اساس رای که دادگاه کلمبیا در (۳۰ مه ۲۰۰۳) صادر نمود توقیف بخشی از اموال بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران و توزیع نمودن این اموال مابین افراد و خانواده های جانبازان و بازماندگان میباشد که در خصوص مجازات نمودن چون دیوان به صلاحیت حقوقی رسیدگی مینماید از صلاحیت آن خارج میباشد و باید قرار عدم صلاحیت را صادر نمایند.

اما ایراد بعدی که دیوان مورد پذیرش قرار داد و بررسی نمود:

مفاد و موضوع ماده ۲۰ عهدنامه مودت و دوستی میان ایالات متحده آمریکا و ایران بود که ادعای خواهان (کشور ایران) مورد بررسی قرار خواهد گرفت و رای نیز در این خصوص صادر میشود هرچند که در خصوص این ماده ۲۰ استثناهایی نیز وجود دارد.

یکی از استثناءها را میتوان این گونه بیان نمود که (دیوان نسبت به درخواست هیچ گونه اجازه تفسیر ندارد) اما این که آیا این استثنا مورد تایید است یا خیر خود نیز جای بحث دارد.

اما در مورد ایراد مصونیت دولت ها مایک اصل بین المللی عرفی در این خصوص داریم که عبارت است از: " ادعا علیه دولت های خارجی و اموال آنها جز با رضایت آنها در دادگاه های داخلی کشور دیگر قابل رسیدگی نیست ".

طبق این اصل و تحقیقات به عمل آمده:

این اصل شامل مصونیت بانک مرکزی و در خصوص فعالیت های تجاری و سرمایه گذاری های آن را در کشورهای خارجی مورد تشویق قرار می دهند و حتی کنواسیون های سازمان ملل در خصوص مصونیت های صلاحیتی دولت ها و اموال آنها در سال (۲۰۰۴) مورد تصویب و پذیرش قرار داده شده است.

البته این نکته نیز ناگفته نماند که:

برخی از دولت ها از جمله "ایران، سوئیس، آرژانتین" شناسایی و مصونیت اموال دولت های خارجی را یک عمل کاملاً متقابل می دانند.

ما تا اینجا مقاله به دلایل اینکه دیوان چرا و چگونه برخی از ایرادها را مورد صلاحیت و برخی ها را رد نماید بیان نمودیم.

بخش سوم: سو استفاده از حق

این قاعده در جایی استفاده میشود که شخصی دارای حقی بوده است و در مقام آن از حقی که داشته است سو استفاده مینماید و ممکن است به دیگری نیز آسیب و یا ضرری وارد نماید.

این مفهوم سو استفاده از حق در رویه دیوان بین المللی دادگستری نیز مورد استفاده قرار گرفته مخصوصاً در همین کیس اخیر به نام (قضیه توقیف اموال میان ایران و ایالات متحده آمریکا) به نوعی هر حاکمیتی دارای حقوقی میباشد و حق هایی را برای حاکمیت ها می دانیم از جمله "حسن نیت؛ صداقت؛ عدالت؛ عدم سو استفاده از حق و....."

ما در قضایایی که در دیوان مطرح شده به این عدم سو استفاده از حق بارها اشاره نمودیم:

۱. قضیه اختلاف میان هند و پاکستان (۲۰۱۸)

۲. قضیه اختلاف میان کنگو علیه رواندو (۲۰۰۴)

و این بار نیز در قضیه توقیف اموال میان ایران و ایالات متحده آمریکا (۲۰۲۳)

بند اول: اصل پاکدستی

این اصل هم در حقوق داخلی و هم در حقوق بین الملل معنی شده است؛ اما در اینجا ما به مفهوم اصل پاکدستی در حقوق بین الملل کار داریم، براساس تعریف که دکترین نمودند "زیان دیده به منظور جبران خسارت وارد به دیوان بین المللی دادگستری مراجع نموده باید "پاک دست" باشد.

کسی که مدعی پاک دستی است به عبارتی میتوان گفت همان زیان دیده است که باید به آن خسارت و غرامت پرداخت شود و مدعی پاکدستی و زیان دیده شباهت های بسیاری زیادی باهم دارند. میتوان این گونه بیان نمود که از لحاظی باهم دارای شباهت هایی هستند "منشا و مبنای وجودی آنها" قابل تصور است و هر دوی آنها ادعاهایی از سوی خواننده نسبت به اقدامات ارتكابی علیه خواهان مطرح است و شخص دیگری نیز به عنوان زیان دیده رای را صادر می نماید.

و به هرو باید رسیدگی ماهوی باشد؛ یعنی اگر پاک دستی ثابت نشود و عدم پاک دستی باشد یا زیان دیده آگ زیان آن اثبات نشود رد خواهند شد. در پرونده به این معنی است باید خسارت و زیانی که به دولت ایران رسیده اثبات و بررسی ها انجام شود و سپس مستحق دریافت غرامت باشد.

بند دوم: رای دیوان بین المللی دادگستری

همانطوری که قاضی بنونا (قاضی مراکشی دیوان) بیان نمود:

مهم ترین خواسته ایران طبق دادخواست در مورد طلب که حدود یک میلیارد و نهصد میلیون دلار و سایر شرکت ها حدود بیست و پنج میلیون دلار است و در نهایت دیوان بین المللی دادگستری ایران را مستحق دریافت غرامت می داند و از دو طرف (دولت ایران و ایالات متحده آمریکا) خواسته میشود که ظرف مدت ۲۴ ساعت در این خصوص مذاکره نمایند و اگر در این خصوص به توافقی نرسیدند به درخواست هر یک از طرفین (چه دولت جمهوری اسلامی ایران) و (چه دولت ایالات متحده آمریکا) خود دیوان راسا مبلغی را که غرامت را مشخص خواهد کرد اطلاع می دهد.

بند سوم: دستاورد های ایران در رای توقیف اموال توسط دیوان بین المللی

دادگستری

۱. دیوان با پانزده قاضی (که با ۱۳ رای موافق) و (۲ رای مخالف) دولت ایالات متحده آمریکا را در خصوص زیان وارد به شرکت های ایرانی نداشت.

۲. برخی از ایرادهای آمریکا مثل (عدم استماع دعوا) و (سو استفاده از حق) را رد نمود و صرفا ایراد (عدم شمول مفاد بانک مرکزی) و (عدم شمول مصونیت دولت ها در خصوص عهدنامه مودت) را مورد پذیرش قرار داد.

۳. دیوان احراز نمود که ایالات متحده آمریکا در خصوص مفاد عهدنامه مودت و دوستی از جمله بند ۱ و ۲ ماده ۴ و بند ۱ ماده ۱۰ را نسبت به کشور ایران و شرکتهای ایرانی نقض نموده است و باید در این ارتباط غرامت بپردازد.

۴. باتوجه به خروج دولت ایالات متحده آمریکا در سال ۲۰۱۸ از عهدنامه مودت و دوستی که باتوجه به مفاد و مقررات عهدنامه صورت گرفته و هیچ گونه نقضی در خصوص تخلف (ماده

۳۰ طرح مسولیت بین المللی دولت) را صورت نگرفته است بنابراین ایران نمیتواند در آینده از مواهب احراز موارد ارتکاب اعمال متخلفانه ایالات متحده از دیوان بهره بگیرد.

در خصوص این مورد آخر باید به تکتی ای توجه داشت آن هم این میباشد:

ما بیان نمودیک که اگر بخواهیم شکایتی را در حقوق بین الملل مطرح سازیم باید رضایت باشد اما با توجه به این رای که بیان شده است دیگر یا از این لحظه اگر اتفاقاتی یا اختلافاتی بین (جمهوری اسلامی ایران و ایالات متحده آمریکا) پیش آید دیگر دیوان مرجع صالح رسیدگی به اختلافات نیست مگر اینکه دول یا طرفین دوباره رضایت دهند.

نتیجه گیری

ما می دانیم که هدف سازمان ملل متحد حفظ صلح و امنیت بین المللی است و هم چنین دیوان از طریق حل و فصل اختلافات بین دولت ها یا طرفین یک اختلاف ان نیز می خواهد صلح و امنیت برقرار باشد و همانطور که در منشور و ماده ۳۳ بدان اشاره شده است یکی از طرق حل و فصل اختلاف (دیوان بین المللی دادگستری) است.

اما دیوان باید دارای صلاحیت باشد برای همین ابتدا دولت ها یا طرفین یک اختلاف باید اعلام رضایت نمایند ؛ که ما سه روش رضایت دادند را اشاره نمودیم. اما در پرونده مطروحه میان ایران و ایالات متحده آمریکا ما به عهدنامه مودت و دوستی اشاره نمودیم که طبق مفاد این عهدنامه در صورت بروز اختلاف میتوان دیوان را صالح دانست و طبق رسیدگی های داخلی که ابتدا داخواست و ادله و مدارک ارجاع میشود به دادگاه در اینجا نیز ادله و مداراکی توسط ایران و ایالات متحده آمریکا ارایه شد که ایرادهایی نیز کشور امریکا مثل قرار عدم استماع و اینکه دیوان صالح نیست و یا نقص ماده ۳۰ طرح مسولیت های بین المللی که آن نیز رد شد دادند و چند ایراد که مورد پذیرش دیوان قرار گرفت مثل (ایراد عدم سو استفاده از حق)، (ایراد مفاد مشمول عهدنامه مودت و دوستی) و..... دیوان تمام اینها را بررسی و سپس رای خود را باتوجه به وجود قرائن و شواهد صادر نمود که این رای با وجود ۱۵ قاضی که با ۱۳ رای موافق و ۲ رای مخالف مبتنی بر پرداخت حدودا دو میلیارد دلار به جمهوری اسلامی ایران و بیست و پنج میلیون دلار به شرکت ها ؛ که دیوان به طرفین حدود ۲۴ ساعت تایم که دوباره مبلغ غرامت مذاکره نمایند.

منابع و مآخذ

الف (منابع فارسی

- عبد‌الهی؛ محسن و شافع؛ میر شهبیز. مصونیت قضایی دولت در حقوق بین الملل؛ تهران؛ ادره چاپ و انتشارات ریاست جمهوری؛ ۱۳۸۶
- عزیزی؛ ستار و بذار؛ وحید؛ دفاع مصونیت دولت پس از پذیرش ارجاع اختلافات به داوری بین المللی؛ فصلنامه مطالعات حقوق عمومی؛ دوره ۴۹؛ شماره ۲؛ ۱۳۸۹.
- ملکم شاو؛ ترجمه سیده لطیفه حسینی و نرگس حسینی؛ روش های حل و فصل مسالمت امیز اختلافات بین المللی؛ تهران؛ انتشارات خرسندی؛ چاپ دوم؛ ۱۳۹۵.
- ابراهیم گل؛ علیرضا؛ مسولیت بین المللی دولت؛ تهران؛ انتشارات موسسه مطالعات و پژوهشای حقوقی شهر دانش؛ چاپ یازدهم؛ ۱۳۹۸.
- کرم زاده؛ سیامک؛ صدور و اجرای آرای دادگاه های آمریکا علیه اموال بانک مرکزی ایران از منظر حقوق بین الملل و حقوق آمریکا، مطالعات حقوق تطبیقی؛ بهار و تابستان ۱۳۹۷؛ دوره ۹؛ شماره ۱.

ب (منابع انگلیسی

- CURRAN، V، THE FOREIGN SOVEREIGN IMMUNITIES ACTS EVOLVING GENOCIDE EXCEPTION، UCLA JOURNAL OF INTERNATINAL LAW AND FOREIGN AFFAIRS، ۲۰۱۹.
- FOREIGN SOVEREIGN IMMUNITIES ACT (FSIA)۱۹۷۶.
- UNITAD NATIONS CONVENTION ON JURISDICTIONAL IMMUNITIES OF STATES AND THEIR PROPERTRY ۲۰۰۴.